

PROTECȚIA PATRIMONIULUI INDUSTRIAL ȘI ARHEOLOGIA INDUSTRIALĂ ÎN ROMÂNIA¹ - SCURTĂ PRIVIRE DE ANSAMBLU -

IRINA IOANA IAMANDESCU

Clădirile și structurile construite pentru activități industriale, procesele și uneltele folosite, orașele și peisajele în care sunt amplasate, împreună cu manifestările lor tangibile sau intangibile, sunt de o importanță fundamentală. Ele trebuie studiate, istoria lor trebuie predată, înțelesul și semnificația lor trebuie demonstrate și subliniate în ochii opiniei publice, iar exemplele cele mai semnificative și caracteristice trebuie identificate, protejate și întreținute, în sensul Cartei de la Veneția, spre folosul prezentului și viitorului

extras din preambulul Cartei Patrimoniului Industrial

Carta Patrimoniului Industrial² TICCIH - adoptată de TICCIH - Comitetul Internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial, la congresul său de la Moscova/Nizhny Tagil în 2003, reprezintă un document de referință în domeniul relativ recent al arheologiei industriale, aflându-se la capătul unei evoluții continue în a doua jumătate a secolului al XX-lea, evoluție împletită deseori cu lupta pentru recunoașterea legitimității acestui nou câmp de cercetare.

Prima utilizare a controversatului termen de „arheologie industrială” apare în Anglia anilor 50 ai secolului trecut, oficializarea sa făcându-se apoi în 1959 de către “Council for British Archaeology”. Odată cu înființarea în 1973 a TICCIH și, mai apoi, cu prima Recomandare în domeniul a Consiliului Europei (nr. 872 /1979) legitimitatea domeniului este consolidată iar politicile de protecție a patrimoniului încep să se ocupe cu mai multă atenție de cercetarea și conservarea patrimoniului industrial.

Chiar dacă uneori termenul este încă contestat și chiar dacă specialiștii domeniului au fost uneori mai preocupați de protecția imediată a patrimoniului industrial periclitat decât de fundamentarea teoretică a noii discipline, arheologia industrială s-a impus ca domeniu interdisciplinar complex al cărui arie de cercetare se

referă la mărturiile, materiale sau imateriale, ale modului de viață și producție industrială, în evoluția lor istorică. Interpretând aceste mărturii din punct de vedere economic, tehnologic, arhitectural, arheologia industrială face, în secolul al XXI-lea, un important pas înainte, luând în considerare puternica semnificație culturală³ a patrimoniului industrial ca element determinant al evoluției societății umane. Politicile de protecție a patrimoniului țin astăzi cont de această semnificație. Prin campanii sistematice de inventariere (ca primi pași indispensabili în protecția patrimoniului industrial) s-au putut identifica tipurile de valori de patrimoniu industrial precum și riscurile la care acestea erau supuse, putându-se astfel lua deciziile necesare pentru salvarea unor situri considerate semnificative și amenințate cu dispariția. Au existat unele pierderi inevitabile, însă numeroase monumente au fost recuperate, mai ales începând cu anii 90 și, odată cu recunoașterea internațională a importanței domeniului, mai multe situri industriale având valoare universală excepțională au fost incluse în Lista Patrimoniului Mondial⁴.

Teritoriul României este depozitar al unui patrimoniu industrial – construit sau mobil remarcabil pentru sud-estul European, datând în principal din perioada secolelor al XVII-lea – al XX-lea. Pe lângă obiecte singulare valoroase,

1 Textul de față reia unele pasaje din Raportul național pentru congresul TICCIH din septembrie 2006, precum și din articolul Arheologia industrială – repere internaționale și contribuții românești, publicat în volumul Patrimoniul industrial al Banatului Montan – valoare europeană și potențial de integrare, UAUIM, București, 2005, ambele având-o ca autor pe subsemnata, în dorința de a oferi cititorilor un material de sinteză, cât mai exact și cuprinzător.
2. The Moscow Charter for the industrial heritage, 2003 www.mnactec.com/TICCIH/
3. Palmer, Marilyn, Neaverson, Peter, Industrial Archaeology, Principles and practice, Routledge, London, 2000, p. 15
4. vezi și <http://whc.unesco.org/en/list/>

sunt prezente eșantioane coerente de dezvoltare ilustrând încă toate fazele cunoscute ale evoluției industriale (pre industrială, manufacturiera, industrială, fin-de-siecle și hiperindustrializată în epoca socialistă). După al doilea război mondial regimul comunist a confiscat dar nu a distrus foarte grav aceste dotări în dorința de a le exploata uneori cu investiții mai mult decât minime. Dezvoltarea industrială intensivă, de multe ori încurajată artificial, politic, a dat naștere unor noi imense situri industriale) care uneori le-au asimilat pe cele mai vechi). Unele dintre acestea au fost, curând după 1989, închise, acest lucru determinând probleme sociale importante și creând importante zone destructurate.

Situația economică precară a multora dintre societățile ce dețin patrimoniu industrial le determină pe acestea fie să abandoneze patrimoniul a cărui întreținere este prea costisitoare (un caz trist este cel al Morii Assan din București aparținând unei societăți aflate în lichidare, care a lăsat, mai mult sau mai puțin întâmplător, monumentul pradă distrugerii), fie să-l „refuncționalizeze”, cu investiții distructive ieftine și de slabă calitate. Din comoditate sau din lipsa unei strategii de perspectivă, sunt preferate construcțiile noi intervențiilor mai pretențioase pentru recuperare-restaurare, sunt casate și distruse utilaje valoroase sub motivul re tehnologizării. Aceste inițiative sunt cu atât mai dăunătoare pentru marile ansambluri, împărțite prin privatizările grăbite de la începutul anilor 90, ansambluri a căror coerență inițială nu se va mai putea în curând descifra. Reprezentând procente impresionante din suprafața orașelor și situându-se acum relativ aproape de

centre, ariile industriale destructurate, foste industrii de marcă ale orașului, sunt văzute ca o imensă rezervă urbanistică în așteptare de destinații. Proprietarii și investitorii interesați de amplasamentele foarte avantajoase nu doresc însă să investească în reconversie simțindu-se condiționați de restricții și probleme de restaurare pentru ceea ce ei considerau ca spațiu sau teren disponibil pentru orice fel de intervenție profitabilă.

Susținerea opiniei publice, nu întotdeauna receptivă la un astfel de subiect, este greu de obținut în România. Pe lângă o anumită lipsă a spiritului civic, oamenii nu sunt atașați de acest subiect, considerând uneori “fabrica” un simbol al îngrădirii libertății personale, al subordonării și acceptând cu greu s-o vadă, de exemplu, în cărți poștale ilustrate, alături de monumente consacrate cum sunt mănăstirile din nordul Moldovei.

Pe de altă parte însă, unii foști sau actuali lucrători încep să devină interesați și decid uneori să ia atitudine în favoarea păstrării memoriei industriale (așa cum a făcut-o recent un grup de foști muncitori și ingineri de la Combinatul Siderurgic Reșița pentru a salva ultimul Furnal de la Reșița de la distrugere). Unii proprietari de situri industriale au început, de asemenea, să înțeleagă potențialul vechilor clădiri industriale pentru imaginea unei mărci de tradiție, decidând chiar să facă mici muzee de fabrică (cum este cazul Fabricii de bere din Timișoara, producător al mărcii Timișoreana).

În momentul de față, protecția legală a patrimoniului industrial este asigurată, în principal, prin Legea 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural mobil și Legea

422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, cu modificările și completările ulterioare. Cele două legi, stabilesc responsabilități și unele (încă „discrete”) facilități pentru deținătorii de patrimoniu și pentru cei care doresc să investească în restaurare. În conformitate cu cea de-a doua (modificată și completată recent de Legea 259/2006) monumentele protejate din România sunt cele înscrise în Lista Monumentelor Istorice – L.M.I.. Dintr-un total de 29425 de monumente, ansambluri și situri, un număr de 716 sunt industriale sau în relație cu dezvoltarea industrială. Lista monumentelor istorice (2004) are însă scăpări importante. Informațiile legate de monumentele clasate sunt deseori limitate la denumire și adresă poștală, pentru ansambluri de mii de metri pătrați neexistând vreo ierarhizare valorică a numeroaselor corpuri de clădiri, sau un inventar al utilajelor conținute. Cele mai periclitate situri sunt cele care nu sunt înscrise în L.M.I. (întrucât la procesul de elaborare a acesteia, la începutul anilor 90, au participat diferiți experți, receptivi sau nu la subiectul patrimoniului industrial) și deci neprotejate prin Lege. Deși clasarea de urgență în caz de pericol este posibilă, chiar fără acordul proprietarului, procesul de clasare de noi situri este lent și dificil. În schimb cererile pentru declasarea siturilor industriale sunt, din cauza diverselor presiuni economice, destul de numeroase. Ministerul Culturii și Cultelor – Serviciul Monumentelor Istorice, a elaborat un nou proiect de Lege a patrimoniului industrial ce se află în momentul de față în dezbatere publică și este menit să coreleze elemente ale legislației actuale, să

acompanieze metodologic sau să întărească unele prevederi cum sunt accesul în situri industriale, metodele de privatizare a societăților industriale, campanii de inventariere și releveu.

Răspunzând necesității unei inventarii sistematice a acestui patrimoniu, Ministerul Culturii și Cultelor a demarat, de asemenea, un program pentru Salvarea patrimoniului industrial din România, program care urmărește declanșarea inventarii specializate, identificarea obiectivelor în pericol, găsirea de soluții și parteneri pentru salvarea lor, mediatizarea domeniului și stabilirea unei strategii naționale coerente pe termen lung. În prima etapă, care este acum în derulare, având în vedere resursele materiale limitate și neuniformitatea prezenței specialiștilor din domeniu în teritoriu, s-a inițiat un experiment axat pe identificare / minimă catalogare / urgențe de salvare / propuneri de clasare. Prin intermediul aceluiași program se urmărește, de asemenea identificarea de resurse umane în domeniu.

Deși primi pași valoroși s-au făcut în anii 80, în special în zona Banatului, prin eforturile unor istorici - muzeografi sau arheologi, arheologia industrială este încă un domeniu nou și nu foarte bine definit în România. Cercetarea în domeniu este ilustrată de unele studii și articole referitoare la situri sau evoluții particulare. Nu au fost publicate studii sintetice de amploare. O primă lucrare de specialitate - Arheologia Industrială pe teritoriul României (V. Wollmann, 2003), furnizează prime informații despre patrimoniul din Transilvania și Banat. Cursuri introductive ocazionale au fost organizate la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”

sau la Universitățile din Cluj Napoca, Reșița sau Timișoara și au fost, de asemenea, introduse în programa Centrului de Pregătire Profesională în Cultură, centru care a inițiat recent și o bază de date a specialiștilor din domeniu. Câteva proiecte de licență sau teze de Master în arhitectură sau geografie au fost dedicate cercetării și restaurării patrimoniului industrial.

În intenția de a corela aceste eforturi mai degrabă dispersate, Ministerul Culturii și Cultelor a organizat, începând cu 2001, o serie de întâlniri științifice internaționale – ateliere de arheologie industrială (2001 - București, 2002 - Banatul Montan, 2003 - Cluj Napoca, 2004 - Baia Mare). Atelierele au fost susținute de TICCIH (în al cărui Buletine se pot găsi rapoartele a două dintre ele) și au avut o semnificativă participare românească și europeană, contribuind la o mai profundă înțelegere a arheologiei industriale în România prin colaborare Europeană. Prin schimbarea anuală a locului de desfășurare, atelierele au făcut posibil contactul cu importante situri industriale din România, de la instalații tehnice din lemn (numeroase, de multe ori bine păstrate și încă în funcțiune) la mine și situri metalurgice. Pe parcursul atelierelor a devenit clară necesitatea creării unei organizații naționale pentru arheologie industrială care să fie afiliată la TICCIH. Acest proces este în curs de definitivare existând intenția lansării oficiale a Asociației la cel de-al cincilea Atelier internațional de arheologie industrială ce se va organiza în 10-15 octombrie 2006 la București și Reșița.

O serie de proiecte internaționale au fost demarate în ultimii ani, unele dintre ele datorită Atelierelor, printre

care: Ministerul Culturii și Cultelor, și Institutul de Cercetări Ecomuzeale - parteneri în programul Patrimoniul industrial între pământ și mare – pentru o rețea europeană de ecomuzee – un proiect european Cultura 2000 derulat sub patronajul TICCIH și în parteneriat instituții din 7 țări europene (www.amers.info); Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” – partener în FORCOPAR – un proiect european Leonardo privind realizarea unui studiu de fezabilitate pentru un sistem de învățământ la distanță (e-learning) în domeniul arheologiei industriale (www.forcopar.com); asocierea României la propunerea de creare a unui nou itinerariu cultural european privind patrimoniul industrial (www.itinerairesculturels.com); Dintre proiectele naționale sunt de menționat: proiectul Memoria Patrimoniului Industrial derulat de Complexul Național Muzeal Moldova – Iași și finanțat prin Fondul Cultural Național; Proiectul de Cercetare Patrimoniul Industrial al Banatului Montan – valoare europeană și potențial de integrare, derulat de Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București și finanțat de CNCISIS. Deși exemplele de recuperare a patrimoniului industrial sunt încă rare în România (aici ar fi de menționat restaurarea Fabricii de bere din Timișoara sau reconversia unui fost depou de tramvaie la București), experiența câștigată deja la nivel de concept va duce probabil, în scurt timp, la rezultate concrete.

Nu în cele din urmă, sunt de menționat evenimentele culturale organizate în România cu ocazia zilei internaționale a monumentelor și siturilor (18 aprilie) ce a avut în 2006 ca

temă patrimoniul industrial. Pentru conștientizarea de către public a valorii culturale a patrimoniului industrial au fost organizate expoziții, dezbateri publice, lansări de carte, un forum online cu tema Patrimoniul industrial în fostele țări comuniste, precum și lansarea paginii oficiale de internet dedicate patrimoniului industrial din România, ca prim instrument de comunicare în domeniu (www.cimec.ro/patrimoniuintustrial).

Prin urmare se poate spune că România începe să reacționeze (chiar dacă mai târziu decât ar fi putut s-o facă) în fața provocării reprezentate de acest inedit domeniu și că, încet, unele inițiative sunt puse în practică în domeniul legislativ, în realizarea de inventare, în formarea de specialiști, în recuperarea de patrimoniu industrial sau în sensibilizarea publicului în fața urmelor unei evoluții industriale ce a contribuit esențial la definirea identității noastre.

INDUSTRIAL HERITAGE PROTECTION AND INDUSTRIAL ARCHAEOLOGY IN ROMANIA¹ - SHORT OVERVIEW -

IRINA IOANA IAMANDESCU

¹ This text refers to some paragraphs of the National Report for the TICCIH Congress of september 2006, and from the article Industrial Heritage – international issues and romanian contribution, published in Patrimoniul industrial al Banatului Montan – valoare europeană și potențial de integrare, UAUIM, București, 2005, both signed by myself, in order to offer the readers a larger study.

² The Moscow Charter for the industrial heritage, 2003 - www.mnactec.com/TICCIH/3 Palmer, Marilyn, Neaverson, Peter, Industrial Archaeology, Principles and practice, Routledge, London, 2000, p. 15

⁴ <http://whc.unesco.org/en/list/>

The delegates assembled for the 2003 TICCIH Congress in Russia wish to assert that the buildings and structures built for industrial activities, the processes and tools used within them and the towns and landscapes in which they are located, along with all their other tangible and intangible manifestations, are of fundamental importance. They should be studied, their history should be taught, their meaning and significance should be probed and made clear for everyone, and the most significant and characteristic examples should be identified, protected and maintained, in accordance with the spirit of the Venice Charter, for the use and benefit of today and of the future

extract from the preamble of the Industrial Heritage Charter.

The Industrial Heritage Charter² TICCIH - adopted by TICCIH – The international committee for the conservation of the industrial heritage, at its Moscow/Nizhny Tagil Congress in 2003 represents a reference document in the relatively new field of the industrial archaeology, at the end of a continuous evolution during the second half of the 20th century, often combined with the struggle for its recognition.

The term “industrial archaeology” was first employed in England, in the early 1950’s and was then officially accepted by the “Council for British Archaeology”. Once TICCIH was founded in 1973 and the first Council of Europe Recommendation in the field was adopted (no. 872/1979) the legitimacy of the discipline is consolidated and the heritage protection politics is beginning to pay attention to the research and conservation of the industrial heritage.

Even if sometimes the term is still controversial and that, more than often, the field specialists were more concerned with the immediate heritage protection than with the conceptual definition of the field, industrial archaeology proved itself as a new and complex contemporary discipline. Its main research area comprises the

material or immaterial traces of the industrial society in its historical evolution and its research methods are including the interpretation of these traces from economical, technological or architectural point of view and are considering (by taking a step forward in the 21st century) their strong cultural significance³ as an element of the evolution of the human society.

International heritage protection strategies are now taking into account this significance. Through industrial heritage systematic inventory campaigns (as first indispensable steps in its protection) types of industrial heritage values as well as types of risks were identified. This helped in taking conservation decisions for significant and endangered sites. Inevitable losses were recorded, but also various sites were recovered, particularly in the 1990’s and, together with the international recognition of the field, several industrial heritage sites, having outstanding universal value, were included in the UNESCO’s World Heritage List⁴.

Romania still preserves industrial heritage objects of the past, from the 17th to the 20th century, quite remarkable for the south-eastern Europe. Besides singular sites of particular value (sometimes, still in

use), coherent samples of industrial development stages (pre-industrial, manufacture, industrial, fin de siècle, modern inter-bellum era) are still very present. After the war, the communist regime confiscated, but didn't destroy all these assets (unless for technological reasons), with the intention of using them for as long as possible, often with less than the minimum necessary maintenance works. Intensive industrial development, often artificially and politically encouraged, gave birth to huge new industrial sites (that sometimes swallowed the former and smaller ones). Some of them were, soon after 1989, closed, creating important social problems and leaving behind immense derelict areas.

After 1989, the bad economic situation of many industrial buildings owners made them either to abandon the heritage for being too expensive to maintain, or to "renovate" it by low-cost destructive methods, in order to make an immediate profit. Due to unawareness, inertia or lack of strategy, new buildings were preferred to old ones, which were in need of more delicate restoration works, old machines were scrapped in the name of the renewing of the production methods. This attitude was even more dangerous for the big industrial sites divided by the rushed privatization process from the beginning of the 90's – these sites initial coherence will be soon impossible to read. Representing important percentages in our cities and being now rather close to the city centres, these huge sites are seen as immense empty areas fit for new urban developing. The investors are attracted by the good location of the property, but are not willing to invest in reconverting

the old buildings, considering this a too complicated and uncomfortable process.

The public support in preserving these industrial objects is very difficult to obtain in Romania. Besides a somewhat general lack of civic reaction, people are still not receptive to this particular subject - they rather consider "the factory" as a place of exploitation and they could hardly accept it in postcards, for example, together with Romania's famous painted medieval churches.

However, on the other hand, some of them are slowly becoming interested and choose sometimes to plead for preserving their industrial memory (very recently a group of former workers and engineers organized themselves to fight for the Resita tall furnace that is facing an imminent demolition danger). Some of the industrial sites owners also started to see the potential of preserving the old buildings as being valuable for their brand image and even decided to do small factory museums.

The legal protection of the industrial heritage is now ensured through two main laws regarding the movable and immovable heritage (2000 and respectively 2001). The law sets both responsibilities and some (still "discreet") facilities for the heritage owners and for the ones willing to invest in restoration works. According to the second one, regarding the protection of historic monuments, an official list of historic monuments has been established. Out of a total of 29425 monuments ensembles and sites in the list, a number of 716 are industrial or related to industry. However the list has important

inaccuracies regarding the industrial heritage and the information is often limited to the denomination and address; so, for some lost objects, there is no inventory, no image, and no survey. The most endangered sites and objects are the ones that are not listed (as the listing process used, in the early 1990's, different experts, not always receptive to the subject), therefore unprotected by the law. Although the immediate listing of a building in case of danger is possible, even without the agreement of the owner, this process is slow and difficult and the demands for delisting industrial buildings are, due to different development pressures, quite numerous. A new project for a Romanian Law of industrial heritage was proposed by the Romanian Ministry of Culture – the Historic Monuments Department, and is now in public debate. Its purpose is to accommodate the inaccuracies and deal with aspects not taken into consideration by the actual law frame, regarding access in not protected sites, ways of privatization of industrial societies, specialized inventories and surveys.

Responding to the necessity of a national strategy in the field, the Ministry of Culture also initiated a program for the *Salvation of the national industrial archaeology heritage*, whose aims are to begin a specific inventory, to identify the most endangered sites, to find viable solutions and partners in saving them, to make a press campaign in order to get the people understand these values. In the first stage, which is now in process, taking into account the limited as well as imbalanced human and material resources in different areas of

the country, an experimental national survey was initiated in order to identify unprotected sites, to establish which sites are to be immediately listed, which sites are in immediate danger etc. Through the same program also human resources are to be identified.

Although first steps were taken in the 80's, especially in the Banat area, through the efforts of a few archaeologists and historians, industrial archaeology is still a rather new and not very well defined discipline in Romania. The research in the field is illustrated by a number of articles and studies mostly related to particular sites. No synthetic study was published although a first introductory book on *Industrial Archaeology in Romania (Arheologia Industrială pe teritoriul României)* – Wollmann, Volker, 2003) gives information on the industrial heritage of Transylvania and Banat regions. A number of dedicated courses were organized at the University of Architecture and Urban Studies "Ion Mincu" in Bucharest, at the Universities of Reșița, Timișoara and Cluj and were as well included in the curricula of the Centre for Professional Training in Culture (the centre also established a database regarding Romanian specialists in the field). Quite a few architecture or geography diplomas and master thesis were dedicated to industrial heritage study and restoration.

In order to bring together these quite dispersed efforts, a series of four *international workshops on industrial archaeology* were organized in Romania, by the same Ministry, starting with 2001. Having TICCIH's support (reports of two of the workshops can be found in the TICCIH bulletin) and a

significant national and European participation, they essentially contributed to a better understanding of the industrial archaeology in Romania, through scientific exchanges between experts and enthusiasts from all over Europe. By constantly changing the location, they also made possible the direct contact with various industrial heritage sites in Romania – from traditional wood installations (numerous, quite well preserved and often still in use) to mines or heavy metallurgical sites. During these meetings the necessity of a national organization for industrial archaeology that should be affiliated to TICCIH became clear and the formalities for the creation of such an entity are in process. Hopefully the future Romanian industrial archaeology association will be launched at the *5th international workshop on industrial archaeology* which is to be organized in October 10-15, 2006.

A number of national and international projects were initiated, also due to the exchanges facilitated by these meetings, among which: *Industrial heritage between land and sea – for a European network of ecomuseums* – a Culture 2000 project of several European partners, developed under the patronage of TICCIH (www.amers.info); *Forcopar* – a Leonardo European project for a feasibility study regarding distance learning in industrial archaeology (www.forcopar.com); the association of Romania to the proposal of a new *Cultural Route of Europe regarding Industrial Heritage* (www.itineraire.sculturels.com); *Industrial Heritage of the Mountaineous Banat – European value and integration potential* – a research project of the University of

Architecture and Urban Studies “Ion Mincu” in Bucharest dedicated to the region that contains the highest concentration of industrial heritage in Romania.

Although examples of industrial heritage recovery are still very few in Romania (one could mention the restoration of the *Timisoreana* brewery in Timisoara, or the reconversion of a former tram depot in Bucharest), all the conceptual experience brought by the quoted projects is expected to lead to more concrete results in short time.

Last but not least, on the occasion of the 18 of April - the international day of monuments and sites, dedicated in 2006 to the industrial heritage, a series of events were organized in Romania in order to raise public awareness on the subject. Besides exhibition openings, book launches and a forum on the *Industrial heritage in ex communist countries* that contributed to a better understanding of the common issues related to the protection of industrial heritage in the East-European context, a web site dedicated to the Industrial Heritage was launched (www.cimec.ro/patrimoniuintustrial/) as a first needed working instrument in the protection of the industrial heritage of Romania.

Therefore one can say that Romania is beginning to face (even if later than it could have done it) the challenge represented by this rousing field and that some initiatives are, slowly, beginning to be put in practice in various directions as law improvement, inventories, training, industrial heritage restoration or raising public awareness for the valuable traces of an industrial evolution that essentially contributed to the construction of our identity.